

Ks. PIOTR PRZYBOREK*

SZABAT W ŁUKASZOWYM OPISIE PIERWSZYCH CUDÓW JEZUSA W KAFARNAUM (Łk 4, 31-44)

1. Wstęp

Ewangelia według świętego Łukasza opisuje dwa przypadki, w których cuda dokonane w szabat przez Jezusa nie prowokują ani debaty, ani kontrowersji związanej z przekroczeniem przykazań szabatowych. Pierwsza historia nie pociągająca za sobą dysputy szabatowej, to perykopa opisująca egzorcyzm dokonany przez Jezusa w synagodze w Kafarnaum (Łk 4, 33-37). Zarówno szabatowe nauczanie Jezusa, jak i Jego władza nad demonami budzą powszechny podziw i szacunek, jednak nie prowadzą do żadnych kontrowersji związanych z wyrzucaniem demonów w szabat. Druga historia, następująca zaraz po niej, to uzdrowienie w szabat teściowej Szymona.

Fakt, że działanie Jezusa nie wywołało sprzeciwu i dyskusji, jak będzie to miało miejsce później, nie oznacza, że fragment opowiadający o cudach Jezusa, dokonanych na początku Jego działalności w Kafarnaum, nie wnosi nowego spojrzenia na szabat i rolę, jaką pełni on w Ewangelii Łukasza. Wprost przeciwnie. Potwierdzi to dokonana dalej analiza fragmentu Łk 4, 31-44.

2. Struktura tekstu (Łk 4, 31-44)

Sekcja relacjonująca dzień szabatu w Kafarnaum, umieszczona w Łk 4, 31-44, jest trzecią częścią wprowadzenia do publicznej misji Jezusa. Po tym jak w pierwszej części autor opisał reakcję ludzi związaną z cudowną działalnością Jezusa nauczającego w synagogach Galilei (Łk 4, 14-15), druga część relacjonowała Jego nauczanie w dzień szabatu w Nazarecie (Łk 4, 16-30). Podczas na-

* Ks. dr Piotr Przyborek – teolog, katecheta, Rumia.

bożeństwa w synagodze Jezus, posługując się proroctwem Izajasza, ogłosił program swojej misji, po czym został odrzucony przez mieszkańców miasta „gdzie się wychował” (4, 16). Jezus przenosi zatem swoją działalność do Kafarnaum. Wspomina o niej już Łukasz (4, 23), ale dopiero w 4, 31-44 czytelnik będzie mógł poznać jej szczegóły. Skoncentrowana przede wszystkim na uwalnianiu chorych i opętanych, demonstrowała Jego potęgę. Sekcja z Kafarnaum kończy się odejściem Jezusa, który zamierza głosić Dobrą Nowinę o Królestwie Bożym również innym miastom.

Struktura sekcji Łk 4, 31-44 jest bardzo prosta. Opisy cudów dokonanych przez Jezusa zostały wprowadzone i zakończone dwoma summariami (Łk 4, 31-32 i Łk 4, 42-44), które pełnią jednocześnie rolę łączników z poprzedzającą i następującą potem perykopą. Summaria przedstawiają Jezusa jako Tego, który naucza: w Łk 4, 31 – Jezus naucza w synagodze, podczas gdy w Łk 4, 43-44 – Jezus naucza w Kafarnaum i w synagogach Żydów. Struktura fragmentu Łk 4, 31-44 ma kształt chiastyczny¹:

- A. nauczanie w synagodze w Kafarnaum (4,31-32)
- B. egzorcyzm w synagodze (4,33-37)
- C. uzdrowienie teściowej Szymona (4,38-39)
- C'. uzdrowienia chorych po zachodzie słońca (4,40)
- B'. egzorcyzmy wieczorne (4,41)
- A'. Nauczanie w synagogach Judei (4,42-44)

Na podstawie struktury zaprezentowanej powyżej zostanie teraz szczegółowo dokonana analiza całej sekcji, opisującej cuda dokonane przez Jezusa w Kafarnaum.

3. (A) Nauczanie w Kafarnaum (Łk 4, 31-32)

Fragment opisujący szabatową działalność Jezusa w Kafarnaum rozpoczyna się od jednego z kilku krótkich podsumowań, które pojawiają się również i w innych miejscach Ewangelii Łukasza (por. Łk 4, 14-15)². Ukazuje ono sposób, w jaki zaczyna realizować się misja Jezusa ogłoszona przez Niego w synagodze w Nazarecie (Łk 4, 18-19), a związana z głoszeniem Dobrej Nowiny ubogim i wyzwolenia więźniom.

Łukasz rozpoczyna 31 werset czwartego rozdziału, w którym opisane zostało przyjście Jezusa do Kafarnaum, czasownikiem *κατήλθεν* („szedł”). Jest to

¹ Por. M. D. GOULDER, *Luke, A New Paradigm. Part I: The Argument – Part II: Commentary: Luke 1.1-9.50*, (JSNTSS 20), Sheffield 1989, s. 312.

² J. A. FITZMYER, *The Gospel According to Luke (I-IX)*, (AYB 28), New York 1981, s. 542: „It is not easy to decide how vv. 31-32 should be regarded. Though they resemble the summary of 4, 14-15, they are best taken with the rest as a simple introduction to the specifically Capernaum ministry”.

znacząca różnica w porównaniu z tekstem Ewangelii Marka, gdzie występuje εἰσπορεύονται (‘przyszli, weszli’)³. Czasownik „zszedł” bardziej odpowiada opisowi Łukaszkowej Ewangelii, w której scenę z Kafarnaum poprzedza nauczanie w Nazarecie, znajdującym się około 540 m n.p.m. Tak więc Jezus, zmierzając do Kafarnaum leżącego nad brzegiem Jeziora Galilejskiego (położonego ok. 220 m n.p.m.), musiał przejść 40 kilometrów schodząc jednocześnie prawie 760 metrów⁴.

Wyrażenie: κατήλθεν εἰς Καφαρναούμ, mówiące o zejściu Jezusa do Kafarnaum (Łk 4, 31), rozpoczyna w Ewangelii Łukasza tzw. „sekcję Kafarnaum”, która rozciąga się aż do stwierdzenia: „Następnie Jezus wędrował przez miasta i wie...” w Łk 8, 1. Po tym, jak na zawsze opuścił Nazaret (Łk 4, 30), Jezus osiedlił się w Kafarnaum, które stało się Jego nowym domem. Było to stałe miejsce zamieszkania Jezusa do tego stopnia, że w Łk 5, 1–8, 1 Łukasz tylko dwukrotnie wspomina, że Jezus wyprawił się gdzieś daleko poza Kafarnaum. Raz Jezus wyszedł na górę, by powołać swoich uczniów (Łk 6, 12), następnie poszedł do Nain, gdzie wskrzesił syna ubogiej wdowy (Łk 7, 11). Za wyjątkiem tych dwóch sytuacji Jezus działał w Kafarnaum i w okolicznych miejscowościach⁵.

Dzięki stworzonej przez Łukasza „sekcji Kafarnaum”, w której znalazły się opisy większości cudów dokonanych przez Jezusa w Galilei, jeszcze bardziej widoczny jest kontrast pomiędzy Kafarnaum a Nazaretem. Uwydatnia on kontynuację wydarzeń mających miejsce w obu tych miejscowościach. To, co zapowiedziane zostało w synagodze w Nazarecie, wypełnia się w Kafarnaum⁶.

³ Czasowniki te różnią się nie tylko znaczeniem, ale również formą gramatyczną (u Łukasza czasownik występuje w liczbie pojedynczej). Związane jest to z opisem powołania uczniów, znajdującym się w Łukaszkowej narracji dopiero po wydarzeniach opisanych w perykopie z Kafarnaum.

⁴ Kafarnaum opisane zostało przez Łukasza jako: πόλιν τῆς Γαλιλαίας. Określenie to odwołuje się do wersetu Łk 4,14, otwierającego nauczanie Jezusa w Galilei. Jest również ważną wskazówką topograficzną dla Teofila i pozostałych czytelników Ewangelii Łukasza, nieobeznanych z geografią Palestyny. Por. W. HENDRIKSEN, *Exposition of the Gospel according to Luke*, (NTC), Grand Rapids 2007, s. 263; F. MICKIEWICZ, *Ewangelia według Świętego Łukasza*, t. 1, (NKB), Częstochowa 2011, s. 269.

⁵ Porównanie Łk 4, 31–8,1 z paralelnymi fragmentami Ewangelii Marka pokazuje wiele redakcyjnych zabiegów dokonanych przez Łukasza, aby uzyskać pożądaną efekt. Por. M. D. GOULDER, *Type and History in Acts*, London 1964, s. 125–127.

⁶ Uprzednie odwołanie się do działalności Jezusa w Kafarnaum w Łk 4, 23 oraz proctwo Izajasza przeczytane w synagodze w Nazarecie (Łk 4, 18-19) łączą w jedno całość narracji Łk 4, 14-44. Wyrażenie πνεῦμα κυρίου z Łk 4, 18a przywołuje πνεύματος z Łk 4, 14a; εὐαγγελίσασθαι..., ἀπέσταλκέν με, κηρύξαι..., κηρύξαι z Łk 4, 18cd. 19 zostało powtórzone przez Jezusa w Łk 4, 43 oraz Łk 4, 44 (εὐαγγελίσασθαι με..., ἀπεστάλην..., ἦν κηρύσσων); czasownik ἔχρισέν z Łk 4, 18b jest oddźwiękiem odwołania do wiedzy demonów z Łk 4, 41 (τὸν χριστὸν). Oprócz tego, zawartość Dobrej Nowiny o Królestwie Bożym, która po raz pierwszy jest wyraźnie wspomniana w Łk 4, 43, można znaleźć w Łk 4, 18-21. Por.

Druga część wersetu Łk 4, 31 wskazuje na cel przybycia Jezusa do Kafarnaum. Tak samo jak w Łk 4, 14, Jezus naucza bądź zaczyna nauczać (ἦν διδάσκων). Miejscem nauczania była synagoga, na co wskazuje werset 33 i 38 oraz paralelny opis Mk 1, 21.

Łk 4, 31 określa również czas, w którym Jezus nauczał: ἐν τοῖς σάββασι („w szabaty”). Być może użycie liczby mnogiej miało wyrażać stały zwyczaj Jezusa, który w każdy szabat nauczał w synagodze. Jednak zarówno fakt, że paralelny tekst Marka mówi o szabacie w liczbie pojedynczej, jak i to, że Łukasz nigdzie nie używa τὰ σάββατα jako określenia oddającego liczbę mnogą, tylko w znaczeniu liczby pojedynczej (Łk 4, 16; 6, 2; 13, 10; 24, 1), świadczy o tym, że również w Łk 4, 31 znaczenie rzeczownika w liczbie pojedynczej jest bardziej prawdopodobne⁷.

W drugiej części wstępu (Łk 4, 32) Łukasz opisuje wrażenie, jakie nauczający Jezus wywarł na swoich słuchaczach: „zdumiewali się Jego nauką” (καὶ ἐξεπλήσσοιτο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ). Nie podaje jednak treści nauczania podobnie jak w Łk 4, 15⁸. Jest to już trzeci opis relacjonujący podziw, z jakim spotyka się Jezus u progu swojej publicznej działalności (por. Łk 4, 14. 22)⁹. O ile Marek (Mk 1, 22) tłumaczy przyczynę tego zdumienia odmiennym, od uczonych w Piśmie, sposobem nauczania przez Jezusa, o tyle Łukasz omija to porównanie i notuje, że słowa Jezusa „były pełne mocy” (ἐν ἐξουσίᾳ ἦν ὁ λόγος αὐτοῦ)¹⁰. Tak krótkie i zarazem konkretne odwołanie się do mocy słowa (ὁ λόγος) Jezusa zapowiada jedną z kluczowych idei dzieła Łukasza. Przepowiadanie słowa Bożego, tak jak czynił to Jezus, czerpiąc bezpośrednio ze źródła Bożego objawie-

F. O FEARGHAIL, *The Introduction to Luke-Acts: A Study of the Role of Lk 1,1-4,44 in the Composition of Luke's Two-Volume Work*, (AnBib 126), Roma 1991, s. 25.

⁷ Por. I. H. MARSHALL, *The Gospel of Luke: A Commentary on the Greek Text*, (NIGTC), Grand Rapids 1978, s. 191. J. A. FITZMYER (*The Gospel of Luke (I-IX)*, s. 544) dowodzi, iż użycie l. mn. jest arameizmem, spotykanym także często w grece hellenistycznej, i ostateczne znaczenie słowa może być wyrażone liczbą pojedynczą.

⁸ Słowa Jezusa z Łk 4, 43 o tym, że musi On głosić Dobrą Nowinę o Królestwie Bożym również i innym miastom zakładają, że wprawdzie Jezus głosił ją mieszkańcom Kafarnaum. Fakt ten daje jakieś wyobrażenie o treści Jezusowego nauczania, które wywarło tak wielkie wrażenie na słuchaczach (Łk 4, 32). Por. R. C. TANNEHILL, *The Narrative Unity of Luke-Acts: A Literary Interpretation*, vol. I: *The Gospel According to Luke*, Philadelphia 1986, s. 78.

⁹ Reakcja wywołana nauczaniem Jezusa w Kafarnaum jest podobna do początkowego zdumienia mieszkańców Nazaretu (Łk 4, 22). Marek i Mateusz, wyrażając w paralelnych opisach zdumienie mieszkańców Nazaretu, słyszających Jezusa nauczającego w rodzinnej miejscowości (Mt 13, 54; Mk 6, 2) używają czasownika ἐξεπλήσσοιτο. Jest to ten sam czasownik, przez który Łukasz opisał zadziwienie nauczaniem Jezusa w Kafarnaum (Łk 4, 32). Czasownik ἐξεπλήσσοιτο określa również zdziwienie nauczycieli wywołane przez bystrość umysłu i odpowiedzi dwunastoletniego Jezusa w świątyni w Jerozolimie (Łk 2, 48). Por. D. L. BOCK, *Luke 1:1-9:50*, (BECNT 3A), Grand Rapids 1994, s. 429.

¹⁰ Przyczyną tego omińnięcia jest fakt, że Łukasz chce, żeby uwaga czytelnika skoncentrowała się bezpośrednio na Jezusie. Por. D. L. BOCK, *Luke 1:1-9:50... dz. cyt.*, s. 430.

nia, będzie pierwszorzędnym zadaniem tych wszystkich, którzy głosić będą Ewangelię (por. Łk 1, 2)¹¹.

Podkreślenie mocy słów Jezusa w ostatnim zdaniu Łk 4, 32 zapowiada nie tylko wypędzenie demona opisane w kolejnej perykopie, ale także dalsze wydarzenia zrelacjonowane w Łk 4, 33-44. Motyw słów pełnych mocy wypowiedzianych przez Jezusa pojawia się bowiem wielokrotnie w ramach narracji o cudach dokonanych w Kafarnaum: w Łk 4, 33-37 Jezus rozkazuje demonom (Łk 4, 35), a świadkowie podziwiają moc Jego słowa (Łk 4, 36); w Łk 4, 38-39 Jezus rozkazuje gorączce (Łk 4, 39); w Łk 4, 40-41 Jezus wypędza kolejne demony, nie pozwalając im mówić o swojej mesjańskiej godności (Łk 4, 41); w Łk 4, 42-44 Jezus nie pozwala mieszkańcom Kafarnaum zatrzymać Go w swoim mieście, powołując się na konieczność głoszenia Dobrej Nowiny o Królestwie Bożym również innym miastom.

4. (B) Egzorcyzm w synagodze (Łk 4, 33-37)

Fragment Łk 4, 33-37 opisuje pierwszy spośród dwudziestu jeden cudów Jezusa przedstawionych w Ewangelii Łukasza. W synagodze w Kafarnaum Jezus uwolnił z mocy nieczystego ducha opętanego człowieka. Po tym wydarzeniu Łukasz opisuje dalszy ciąg konfrontacji rozpoczętej pomiędzy Jezusem a siłami zła w czasie kuszenia na pustyni (Łk 4, 1-13). W Jezusie manifestuje się moc Boża. Namaszczony przez Ducha Pańskiego (Łk 4, 18), rozpoczyna mesjańską erę, przynosząc człowiekowi uwolnienie z mocy zła (Łk 4, 18; 7, 21-22; 1 J 3, 8).

Perykopa Łk 4, 33-37, mimo że jest nową sceną, zdradza powinowactwo z dwoma poprzedzającymi ją wersami, które określają miejsce i czas wydarzenia. Posiada ona wszystkie charakterystyczne cechy klasycznej historii relacjonującej egzorcyzm¹²:

- a. demon rozpoznaje egzorcystę i zaczyna szamotać się (krzyczeć)
- b. egzorcysta wydaje rozkaz
- c. demon wychodzi krzycząc, hałasując czy nawet rzucając swoją ofiarę
- d. opisana zostaje reakcja widzów.

Przedstawiona dalej analiza perykopy ukaże znaczenie tego pierwszego cudu Jezusa dokonanego w poranek szabatu.

¹¹ To, że przepowiadanie słowa Bożego jest jedną z kluczowych idei dzieła Łukasza widać szczególnie w *Dziejach Apostolskich* (6, 7; 8, 4; 12, 24; 19, 20), które opisują rozszerzanie się go, dzięki głoszeniu przez świadków Jezusa. Por. F. W. DANKER, *Jesus and the New Age: According to St. Luke A Commentary on the Third Gospel*, St. Louis 1974, s. 61.

¹² Cechy te zawierają również dalsze opisy egzorcyzmów w Ewangelii Łukasza (Łk 8, 26-39; 9, 37-43a; 11, 14-15). Por. R. BULTMANN, *The History of the Synoptic Tradition*, London 1968.

4.1. Demon rozpoznaje egzorcystę (Łk 4, 33-34)

Perykopa opisująca wypędzenie złego ducha rozpoczyna się od określenia miejsca tego wydarzenia. Zostało ono dokonane „w synagodze” (ἐν τῇ συναγωγῇ). W związku z tym można domniemywać, że nauczanie Jezusa wspomniane w Łk 4, 31-32 również miało miejsce w synagodze. Na podstawie opisanego już fragmentu Łk 4, 16, jak i innych (Łk 4, 14; 6, 6; 4, 44), można wysunąć wniosek, że Jezus wykorzystywał szabatowe zgromadzenia synagogałne głównie do tego, żeby podczas nich przekazywać swoją naukę¹³.

W narracji perykopy pojawia się nowy aktor (Łk 4, 33). Jest nim człowiek, który „był” (ἦν) w synagodze podczas Jezusowego nauczania, „mający” (ἔχων) w sobie „ducha demona nieczystego” (πνεῦμα δαιμονίου ἀκαθάρτου).

Pierwsza trudność leksykalna występująca w omawianym wersecie związana jest ze znaczeniem sformułowania πνεῦμα δαιμονίου ἀκαθάρτου. Nie pojawia się ono w żadnym innym miejscu Nowego Testamentu¹⁴. Powód, dla którego Łukasz użył tego sformułowania, stanie się zrozumiały po omówieniu wcześniejszych przykładów użycia rzeczownika πνεῦμα. Łukasz – w przeciwieństwie do Marka, który w kontekście poprzedzającym perykopę z Kafarnaum tylko trzy razy używa tego określenia – mówi często o „duchu” (πνεῦμα) w odniesieniu do Ducha Świętego¹⁵. Używając zatem πνεῦμα w tym ostatnim kontekście nie mniej niż czternaście razy w Łk 1, 1-4, 32, Łukasz stosuje dodatkowe określenie w 4,33 – δαίμων, żeby uniknąć jakiegokolwiek pomyłki, wynikającej ze znaczenia rzeczownika πνεῦμα¹⁶. Tak więc określenie πνεῦμα δαιμονίου ἀκαθάρτου przetłumaczyć można jako: „duch, którym jest nieczysty, demon”¹⁷.

Jak na to wskazuje schemat historii opisującej egzorcyzm, po rozpoznaniu egzorcysty demon zaczyna krzyczeć: καὶ ἀνέκραξεν φωνῇ μεγάλῃ („krzyczał wielkim głosem”)¹⁸. W wypadku sceny opisującej uwolnienie opętanego w Kafarnaum demon wypowiada dwa pytania i jedno stwierdzenie:

a. ἔα, τί ἡμῖν καὶ σοί, Ἰησοῦ Ναζαρηνέ; („Och, czego chcesz od nas, Jezusie Nazarejczyku?”);

¹³ W. RORDORF, *Sunday: the History of the Day of Rest and Worship in the Earliest Centuries of the Christian Church*, London 1968, s. 67–68.

¹⁴ W innych miejscach swojej Ewangelii Łukasz używa następujących sformułowań na określenie złego ducha: demon (4, 41), duch nieczysty (6, 18) i duch (9, 39).

¹⁵ Por. Łk 1, 15. 35; 2, 25–26; 3, 22; 4, 1.

¹⁶ Por. J. B. GREEN, *The Gospel of Luke*, (NICNT), Grand Rapids 1997, s. 222.

¹⁷ Sformułowanie Łukasza ἀκαθάρτων wzmacnia późniejszy kontrast z ἅγιος wypowiedzianym przez demona w odniesieniu do Jezusa (Łk 4, 34).

¹⁸ Demon niejako wchodzi w posiadanie człowieka opętanego i przymusza go do profanacji zarówno synagogi jak i liturgii, przez okrzyki wyrażające sprzeciw wobec Jezusa. Czasownik ἀνακράξιν (‘krzyczeć, wrzeszczeć’) użyty w Łk 4, 33 występuje wyłącznie u Łukasza i Marka i oznacza krzyk spowodowany przerażeniem i strachem (Mk 1, 23; Łk 8, 28) lub nienawiścią (Łk 23, 18).

b. ἦλθες ἀπολέσαι ἡμᾶς; („Przyszedłeś nas zgubić?”);

c. οἶδά σε τίς εἶ, ὁ ἅγιος τοῦ θεοῦ („Wiem, kto jesteś: Święty Boży”).

Okrzyk demona rozpoczyna *ἔα*, nieobecne w Markowej narracji. Wydźwięk tego określenia, zgodnie z jego znaczeniem w klasycznej grece i LXX (por. Job 15, 16; 25, 6), może odpowiadać eksklamacji wyrażającej zaskoczenie i gniew¹⁹. Określenie to może być także trybem rozkazującym czasownika *ἔαω* i oznaczać: „Zostaw mnie!”²⁰ Biorąc pod uwagę pierwsze i drugie znaczenie, można stwierdzić, że *ἔα* oddaje niepokój wynikający z faktu rozpoznania przez demona nadzwyczajnej mocy w Jezusie, która była w stanie mu zagrozić²¹. Niepokój przebijający poprzez *ἔα* wyrażony zostanie jeszcze dobitniej w dalszej części wypowiedzi złego ducha.

Po wykrzykniku *ἔα* następuje agresywne pytanie: τί ἡμῖν καὶ σοί, Ἰησοῦ Ναζαρηνέ; („Co Tobie do nas?”). Jest to idiom występujący w NT²², mający semickie tło zakorzenione w tekście 1 Krl 17, 17-24, który relacjonuje spotkanie pomiędzy Eliaszem i wdową z Sarepty Sydońskiej. Jezus, podobnie jak Eliaz²³, który usłyszał pytanie wdowy: „Czego chcesz ode mnie (τί ἐμοὶ καὶ σοι) mężu Boży?” (1 Krl 17, 18), spotyka się z pełnym obawy pytaniem nieczystego ducha. Źródłem Eliazowej typologii obecnej także w Łk 9, 8²⁴ jest wiara, że walka Jezusa przeciwko demonom to podjęta na nowo walka Eliasza przeciwko obcym bożkom²⁵.

Również kolejne retoryczne pytanie: ἦλθες ἀπολέσαι ἡμᾶς; („Przyszedłeś nas zgubić?”) zawiera określenie związane z typologią Eliazową. W pytaniu tym pojawia się czasownik ἀπολλυμι, oznaczający ‘zniszczyć’. Kontekst użycia tego czasownika w Starym Testamencie odnosi się do opisu zniszczenia nieprzyjaciół Izraela (np. Egipcjan w Wj 10, 7; Kananejczyków i ich bożków w Lb 33, 52-55). Na tej podstawie można przypuszczać, że Łukasz, odnotowując okrzyk

¹⁹ Por. J. A. FITZMYER, *The Gospel of Luke (I-IX)*..., dz. cyt., s. 545; I. H. MARSHALL, *The Gospel of Luke*..., dz. cyt., s. 193.

²⁰ Por. J. NOLLAND, *Luke 1-9:20*, (WBC 35A), Dallas 1989, s. 206; D. L. BOCK, *Luke 1:1-9:50*..., dz. cyt., s. 430.

²¹ Por. H. VAN DER LOOS, *The Miracles of Jesus*, (NT.S 9), Leiden 1965, s. 379.

²² Określenie to występuje sześć razy w NT: Łk 4, 34; 8, 28; Mk 1, 24; 5, 7; Mt 8, 29 i w odmiennym kontekście w J 2, 4.

²³ W porównaniu tym występują znaczne różnice pomiędzy Jezusem i Eliazem. Zostały one opisane w: P. GUILLEMETTE, *Un enseignement nouveau, plein d'autorité*, NovT 22 (1980), s. 240-241.

²⁴ Niektórzy ludzie uważali Jezusa za Eliasza ze względu na cuda, których dokonywał.

²⁵ Τί ἡμῖν καὶ σοί jest formułą często używaną w ST w kontekście walki lub sądu (Sdz 11, 12; 2 Krn 35, 21) – w znaczeniu: „Dlaczego nas dręczysz?” Por. G. H. TWELF-TREE, *Jesus the Exorcist: A Contribution to the Study of the Historical Jesus* (WUNT 54), Tübingen 1993, s. 63.

opętanego: ἤλθεσ ἀπολέσαι ἡμᾶς; („Przyszedłeś nas zgubić?”)²⁶ wskazuje na swe go rodzaju ciągłość i powiązanie pomiędzy świętą wojną Izraela opisaną w ST, a egzorcyzmami Jezusa²⁷. Tym samym to zdanie opisuje cel misji Jezusa, jakim jest zniszczenie rzeczywistości szatana.

Trzecia wypowiedź, która nie jest już pytaniem, lecz stwierdzeniem dotyczącym tożsamości Jezusa: „Wiem, kim jesteś, Święty Boga” (οἶδά σε τίς εἶ, ὁ ἅγιος τοῦ θεοῦ)²⁸, ujawnia przyczynę strachu złego ducha. Jezus nie jest zwyczajnym Nazarejczykiem, ale jest Świętym Boga. Tytuł ten w Łukaszej narracji połączony jest z godnością mesjańską. Już w Łk 1, 31-35 autor pokazuje związek pomiędzy określeniem „Święty Syn Boży”, a Mesjaszem, pochodzącym z rodu Dawida. Tak samo w Łk 4, 41, gdzie demony nazywają Jezusa Synem Bożym, Łukasz dodaje komentarz o ich wiedzy, że Jezus jest Mesjaszem.

Dodatkowo jeszcze ἅγιος („Święty”), wypowiedziane w odniesieniu do Jezusa, wzmacnia kontrast z wcześniejszym określeniem demona z Łk 4, 33 – ἀκαθάρτον („nieczysty”). Wskazuje też, że spotykając opętanego, Jezus stawia czoło duchowi nieczystemu jako Ten, który jest nosicielem Ducha Świętego (Łk 1, 35; 4, 18). Zły duch zdaje sobie sprawę z niemożności współistnienia ze sobą tych dwóch rzeczywistości, co jeszcze bardziej wzmacnia jego obawę wobec Jezusa. W kolejnym wierszu okaże się, że słuszna.

4.2. Wyrzucenie demona (Łk 4, 35)

Demoniczna wiedza (οἶδά σε – „znam Cię”) związana z imieniem i pochodzeniem Jezusa (Ἰησοῦ Ναζαρηνέ – „Jezusie Nazarejczyku”), z celem Jego działalności (ἤλθεσ ἀπολέσαι ἡμᾶς; – „Przyszedłeś nas zgubić?”) oraz tożsamością (ὁ ἅγιος τοῦ θεοῦ – „Święty Boży”), w połączeniu z wydanym rozkazem: „Zostaw mnie!” (ἔα), prowadzi do wniosku, że zły duch chciał uzyskać kon-

²⁶ Użycie liczby mnogiej w Łk 4, 34 (ἡμῖν oraz ἡμᾶς) świadczy o tym, że nieczysty duch krzyczący w synagodze występuje w imieniu wszystkich rodzajów złych duchów wypędzonych przez Jezusa w Kafarnaum. Por. J. Ch. IWE, *Jesus in the Synagogue of Capernaum: The Pericope and Its Programmatic Character for the Gospel of Mark: An Exegetico-Theological Study of Mk. 1:21-28*, (Tesi Gregoriana. Serie Teologia 57), Roma 1999, s. 74.

²⁷ Por. T. E. KLUTZ, *The Exorcism Stories in Luke-Acts: A Sociostylistic Reading*, (SNTSMS 129), Cambridge 2004, s. 47.

²⁸ W. HENDRIKSEN, *Exposition of the Gospel...* dz. cyt., s. 265: “When the demon declares, ‘I know’, he is not telling a lie. There are certain things that are known to the prince of evil and his servants. Moreover, some of this knowledge causes them to tremble, to be frightened, to shudder (Jk 2,19). They know that for them there is no salvation, only dreadful punishment. The demon is thinking of this very fact, as he realizes that he is at this moment being confronted with his Great Opponent, the very One who came to destroy the works of the devil (1 J 3,8), and whom he, again correctly, calls the Holy One of God”.

trolę nad Jezusem²⁹. W wyniku tego, w wersecie Łk 4, 35, który jest punktem kulminacyjnym całej perykopy, Jezus zwraca się bezpośrednio do demona (καὶ ἐπετίμησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς – „Jezus zgromił go i rozkazał”) słowami: „Milcz i wyjdź z niego!”

Czasownik ἐπιτιμάω, użyty w pierwszej części wersetu Łk 4, 35 pochodzi od semickiego גער. Występuje on w pismach z Qumran³⁰, w żydowskiej literaturze apokryficznej oraz w Starym Testamencie w znaczeniu „komendy wydanej przez Boga, lub w Jego imieniu, która przymusza demoniczne moce do uległości. W ten sposób przygotowana zostaje droga do ustanowienia Bożego panowania na świecie”³¹. W LXX czasownik ἐπιτιμάω pełni funkcję technicznego określenia mocy Boskiego słowa, związanego zarówno z naganą, jak i groźbą³². W NT ἐπιτιμάω występuje 9 razy u Marka, 7 razy u Mateusza oraz 12 razy u Łukasza, podtrzymując wcześniejszą tradycję jego znaczenia.

W związku z tym znaczenie ἐπετίμησεν z Łk 4, 35 można opisać następującymi słowami: „(Jezus) rozkazał (mu) i zgromił go, aby go zaraz wypędzić”.

Wypędzenie ducha nieczystego (Łk 4, 35a) dokonuje się mocą słowa Jezusa. Po uciszeniu demona³³ Jezus wypowiada ἐξέλθε ἀπ’ αὐτοῦ („wyjdź z niego”). Nakaz ἐξέλθε, skierowany do demona, jest typowym terminem w egzorcyzmach (por. Mk 1, 25; 5, 8; 9, 25)³⁴ i oznacza: „wyjdź, odejź”. Nakaz Jezusa przynosi natychmiastowy skutek: „Wtedy zły duch rzucił go na środek i wyszedł z niego nie wyrządzając mu żadnej szkody”.

4.3. Reakcja obecnych w synagodze (Łk 4, 36-37)

Ostatnia część perykopy relacjonującej egzorcyzm w Kafarnaum opisuje reakcję ludzi zgromadzonych w synagodze (Łk 4, 36). Świadkowie egzorcyzmu zrozumieli, że spotkali się z Bożą mocą. Są pełni podziwu, ale także przerażeni. Nie ukrywają swojego zdziwienia i dyskutują nad tym, co się wydarzyło. Poprzez opis reakcji widzów, narrator tworzy paralelę pomiędzy werselem Łk 4, 36, a Łk 4, 32. W pierwszym fragmencie podziw wywołało nauczanie Jezusa, a w drugim Jego działalność (egzorcyzm). Obie te reakcje sprowadzają się do zwrócenia uwagi na moc słów Jezusa. W Łk 4, 32 Jezus przepowiada z mocą, a w Łk 4, 36 widoczna jest moc sprawcza Jego słów, która wypędza

²⁹ Por. G. H. TWELFTREE, *Jesus...*, dz. cyt., s. 67.

³⁰ 1QM 14.10; 1QapGen 20.28-9.

³¹ H. C. KEE, *The Terminology of Mark's Exorcism Stories*, NTS 14 (1968), s. 239.

³² Por. J. Ch. IWE, *Jesus in the Synagogue...*, dz. cyt., s. 82-83.

³³ Jezus ucisza demona, gdyż to Jego czyni, a nie demon, mają o Nim wydawać świadectwo.

³⁴ W omawianej perykopie czasownik ἐξέρχεται występuje trzykrotnie. W wersecie Łk 4, 35a jest rozkazem wydanym przez Jezusa, w wersecie Łk 4, 35b ἐξέρχεται opisuje skutek tego rozkazu, a w werse Łk 4, 36 pełni rolę opisu działalności Jezusa.

złego ducha: „Cóż to za słowo? Z władzą i mocą rozkazuje nawet duchom nieczystym, i wychodzą”.

W ten sposób programowa zapowiedź Jezusa z Nazaretu o wyzwoleniu (ἄφροις) więźniów i uciśnionych (Łk 4, 18)³⁵, która również pierwotnie wywołała zdumienie (Łk 4, 22), została zrealizowana w Kafarnaum, gdzie pełne mocy słowo Jezusa wyzwoliło opętanego z mocy złego ducha.

Nie należy jednak przeceniać reakcji mieszkańców Kafarnaum w odniesieniu do cudu dokonanego w synagodze. Oprócz zdumienia wywołanego mocą Jezusa reakcja ta nie doprowadziła do wiary w Niego jako Mesjasza³⁶. Przyczyniła się jedynie do tego, że, podobnie jak po powrocie z pustyni w „mocy Ducha” (Łk 4, 14), „wieść o Nim rozchodziła się po całej okolicy” (Łk 4, 37).

Kończąc analizę perykopy należy postawić pytanie: Dlaczego wypędzenie złego ducha przez Jezusa nie wzbudziło żadnego sprzeciwu i nie doprowadziło, tak jak w wypadku późniejszej szabatowej działalności Jezusa do kontrowersji? Mimo że egzorcyzm odbył się w synagodze³⁷, nie spotkał się on jednak z negatywną reakcją faryzeuszów (inaczej niż w przypadku uzdrowienia opisanego w Łk 6, 6-11) czy też napomnienia ze strony przełożonego synagogi (Łk 13, 10-17)³⁸. Fakt ten może oznaczać, że akt egzorcyzmu nie był zdefiniowany jako czyn zabroniony w szabat w czasach Jezusa. Argument ten można potwierdzić przepisami Tory i literatury międzytestamentalnej, które milczą na ten temat. Egzorcyzm nie jest nawet wspomniany na liście 39 prac zakazanych w szabat, wymienionych w Misznie. Stąd wniosek, że brak negatywnej reakcji wynikającej z działalności egzorcyzmicznej Jezusa w szabat wynika z faktu, iż Jezus nie popełnił przestępstwa, nawet względem faryzejskich przepisów.

Powyższe uwagi, jak i analiza kolejnego cudu – uzdrowienia teściowej Szymona – mogą prowadzić do następującego wniosku: Początkowy brak opozycji w stosunku do szabatowej aktywności Jezusa wynika stąd, że działalność tę zaczęto kwestionować dopiero wtedy, kiedy zaczęła się wzmacniać wrogość względem samego Jezusa. Od tego momentu zaczęto używać przeciw Niemu szabatowej legislacji.

³⁵ Zarówno w Ewangelii (13, 16), jak i w Dziejach Apostolskich (10, 38) Łukasz przedstawia opętanie oraz chorobę jako więzy, z których trzeba zostać wyzwolonym.

³⁶ Wprawdzie skutkiem tego zdziwienia będzie jeszcze wiele uzdrowień i uwolnień dokonanych w Kafarnaum (na czele z uzdrowieniem teściowej Szymona), jednak Jezusowe „Biała!” odnotowane przez Łukasza (10, 13-15), potwierdza brak wiary mieszkańców Kafarnaum w mesjańskie posłannictwo Jezusa.

³⁷ W przeciwieństwie do uzdrowienia teściowej Szymona, które miało miejsce w prywatnym domu.

³⁸ Gdyby nawet założyć, że żaden z faryzeuszów nie był świadkiem egzorcyzmu, to musiał być przecież obecny przełożony synagogi, którego zadaniem, jak pokazuje to przykład uzdrowienia opisany w Łk 13, 10-17, było zapobieganie łamaniu szabatowego prawa.

5. (C) Uzdrawienie teściowej Szymona (Łk 4, 38-39)

Uzdrawienie teściowej Szymona w Kafarnaum w szabat (4, 38-39) jest pierwszym uzdrawieniem opisanym przez Łukasza. Zmienia się miejsce: Jezus wychodzi z synagogi, udaje się do domu Szymona i tam uzdrawia jego teściową³⁹. Wydarzenie to pozostaje niejako w cieniu egzorcyzmu dokonanego uprzednio w synagodze. Dokładna analiza perykopy uwydatnia sens teologiczny tego tekstu, który w powiązaniu z wymową poprzedzającego ją egzorcyzmu wskazuje na rolę szabatu, podczas którego dokonały się oba cuda: Jezus wyzwala i uzdrawia w dniu szabatu, realizując tym samym szabatową typologię wyzwolenia – co z kolei jest zapowiedzią zbawienia, czyli ostatecznego wyzwolenia, które dokonane zostanie na krzyżu.

Najpierw jednak należy wskazać na znaczenie cudów (szczególnie uzdrowień) dokonanych przez Jezusa, dla wspólnoty pierwszych chrześcijan. Dzięki temu możliwe będzie odkrycie teologicznego sensu uzdrowienia teściowej Szymona oraz wskazanie cech wspólnych z poprzedzającym je egzorcyzmem.

5.1. Cuda Jezusa

Interpretacja, jaką Łukasz nadał cudom Jezusa, zmierza w dwóch kierunkach. Z jednej strony, poprzez cuda manifestuje się potęga Wszechmogącego Boga działającego w Jezusie, z drugiej zaś strony, cuda są znakami odkupienia dokonanego przez Jezusa.

Oba te aspekty zostały wyrażone w wypowiedzi Piotra przytoczonej w *Dziejach Apostolskich* (2, 22-24). Pierwszy z nich to fakt, że Jezus jest mężem, którego posłannictwo zostało potwierdzone potężnymi czynami, cudami i znakami, jakich Bóg przez Niego dokonał wśród was (Dz 2, 22). Czyny Jezusa są zatem manifestacją Jego potęgi (δύναμις), która wyraża się poprzez cuda (τέρασσα), które są jednocześnie znakami (σημείον). Faktycznie, w Nowym Testamencie te dwa ostatnie określenia są zawsze połączone ze sobą. Widoczne jest to na przykładzie wypowiedzi Piotra poprzedzającej cytowany fragment. Łukasz w Dz 2, 19 dodał „znaki” (σημείον) do proroctwa Joela, które zawierało pierwotnie jedynie „cuda” (τέρασσα). Czyny Jezusa są cudami, których oczekiwano jako znaków ogłaszających koniec czasów. W ten sposób cuda stają się znakami symbolizującymi zbawienie dokonane przez Jezusa z Nazaretu, „którego Bóg namaścił Duchem Świętym i mocą. Dlatego że Bóg był z Nim, przeszedł On dobrze czyniąc i uzdrawiając wszystkich, którzy byli pod władzą diabła”

³⁹ Łukasz wspomina tutaj Szymona po raz pierwszy, chociaż w pełni pojawi się on dopiero od 5, 1-11. Zapowiedź czyjejs obecności, przed oficjalnym wprowadzeniem danej osoby w narrację, jest charakterystyczna dla stylu Łukasza, który nie zawsze przejmuje się chronologicznym porządkiem (por. Filip: Dz 6, 5 i Dz 8, 5-40; Szawel/Paweł: Dz 7, 58 i 9, 1-31). Por. J. B. GREEN, *The Gospel...*, dz. cyt., s. 225.

(Dz 10, 38). Dobro, które Jezus czynił w czasie swojego życia na ziemi, winno być rozumiane jako zbawienie tych, którzy wpadli pod władanie demona⁴⁰.

Perspektywa cudu, jako znaku zapowiadającego zbawienie, widoczna jest szczególnie w uzdrowieniach opisywanych przez Łukasza. Biblia nadaje chorobie i cierpieniu jednoznaczne znaczenie. Jest to rzeczywistość sprzeczna z intencją Stwórcy i wskazuje na wpływ demona, który uwiódł człowieka i doprowadził do buntu względem Boga. Ta religijna wizja, łącząca chorobę z grzechem, wyrażona została w Ewangelii głównie przez słownictwo opisujące uzdrowienia⁴¹. Dodatkowo, często widoczny jest związek pomiędzy uzdrowieniem a przebaczeniem grzechów. W Kafarnaum Jezus odpuszcza grzechy paralytykowi, a później go uzdrowia, aby podkreślić, że przebaczenie wyraża się poprzez uzdrowienie (Łk 5, 18-25).

To podwójne znaczenie aktu uzdrowienia dokonanego przez Jezusa jest bardzo wyraźne w Łukaszej relacji uzdrowienia teściowej Szymona (4, 38-39). Łukasz opisuje działanie Jezusa w kategoriach egzorcyzmu, używając tych samych określeń, które, w poprzedzającej to wydarzenie perykopie, posłużyły do przedstawienia uwolnienia opętanego w synagodze (4, 33-35). W ten sposób Łukasz nie tylko relacjonuje wydarzenie uzdrowienia, ale nadaje mu teologiczne znaczenie, zgodne z cytowanym powyżej tekstem Dz 10,38: Jezus ukazany jest jako Zbawiciel, który przechodząc czyni dobro i uzdrowia tych, którzy byli pod władzą diabła⁴².

5.2. Analiza Łk 4, 38-39

Analiza perykopy przedstawiającej uzdrowienie teściowej Szymona oraz porównanie jej z Markowym opisem pozwolą wydobyć opisane już cechy Łukaszej narracji i potwierdzą sformułowane wnioski. Perykopa relacjonująca uzdrowienie teściowej Szymona jest, jak na pierwsze uzdrowienie opisane przez Łukasza, stosunkowo krótka i zawiera zaledwie dwa wersety. Po wypędzeniu demona Jezus opuścił synagogę (ἀναστὰς)⁴³ i poszedł do domu Szymo-

⁴⁰ Por. X. LÉON-DUFOUR, *La guérison de la belle-mère de Simon-Pierre*, EstBib 24 (1965), s. 195–196.

⁴¹ Por. podwójne znaczenie takich terminów jak: ἐγείρω; σῶζω.

⁴² J. J. PILCH, *Healing in the New Testament: insights from medical and mediterranean anthropology*, Minneapolis 2000, s. 105: „In a passage found only in Luke, Jesus asserts: ‘Behold I cast out demons and perform cures today and tomorrow’ (Luke 13, 32). Casting out demons is not just another instance of healing but a way of describing the illness itself. By this association of the relationship of evil spirits and healing, Luke thus proclaims Jesus’ identity as an exorcist. But exorcist is our term; Luke considers Jesus’ exorcisms as the healing of illnesses”.

⁴³ Łukasz używa ἀναστὰς, żeby uniknąć powtórzenia: ἐξεληθόντες ... ἦλθον (Mk 1, 29). Por. I. H. MARSHALL, *The Gospel of Luke...*, dz. cyt., s. 194.

na⁴⁴. Tam prawdopodobnie został dla Niego przygotowany posiłek (oraz być może również dla Jego towarzyszy) – spożywany zazwyczaj zaraz po zakończeniu szabatowego nabożeństwa w synagodze (por. Łk 14, 1).

Z ewangelicznego opisu można wnioskować, że Szymon, pochodzący z Betsaidy (J 1,44), przeprowadził się prawdopodobnie do domu swojej żony w Kafarnaum⁴⁵. Fakt wspólnego zamieszkania z teściową można wytłumaczyć tym, że była ona wdową i nie miała syna, który mógłby wziąć ją pod opiekę.

Drugie zdanie, Łk 4, 38, opisuje stan, w jakim się znajdowała teściowa Szymona: „trawiła ją wysoka gorączka” (ἦν συνεχομένη πυρετῶ μεγάλῳ). Użyte słownictwo wskazuje na poważną chorobę (πυρετῶ μεγάλῳ). Diagnozę tę potwierdza również fakt, że najprawdopodobniej kobieta musiała leżeć i nie była w stanie usługiwać gościom, jak to będzie miało miejsce zaraz po uzdrowieniu. Na wagę choroby, która mogłaby nawet zagrażać życiu, wskazuje również brak negatywnej reakcji na cud dokonany w szabat⁴⁶.

Z drugiej jednak strony, słownictwo użyte przez Łukasza do opisu uzdrowienia zostało dobrane w ten sposób, żeby jego relacja z wydarzenia zaistniałego w domu Szymona jak najbardziej przypominała egzorcyzm dokonany chwilę wcześniej w synagodze. Widać to w porównaniu z wersją Marka. Opisując w Mk 1, 30 tę samą sytuację, stwierdza, że teściowa Szymona „leżała w gorączce” (κατέκειτο πυρέσσουσα). Z kolei ἦν συνεχομένη πυρετῶ μεγάλῳ użyte przez Łukasza świadczy wręcz o osobowym zagarnięciu tej biednej kobiety, która była „w posiadaniu wielkiej gorączki”. Tak dobitne wyrażenie prowadzi niektórych, zgodnie ze sposobem myślenia ówczesnych ludzi, do utożsamienia choroby teściowej Szymona z pewną formą opanowania jej przez demona gorączki⁴⁷.

Tak wyraziste zdefiniowanie choroby przez Łukasza, który był lekarzem⁴⁸, miało z pewnością na celu zwrócenie uwagi czytelnika na pełne mocy słowo Jezusa, który dokonał pierwszego uzdrowienia w domu Szymona.

Werset Łk 4, 38 kończy zdanie pojedyncze: „I prosili Go za nią”. Należy tu podkreślić dwie sprawy. Po pierwsze, o ile liczba mnoga w wersji Marka wydaje się być zrozumiała (ἠρώτησαν αὐτόν), bo Jezus wyszedł z synagogi z towarzy-

⁴⁴ Może dziwić to, że Łukasz mówi o Szymonie, chociaż nie wspomina o Jakubie, Janie i Andrzeju (por. Mk 1, 29). Fakt ten sugeruje, że Szymon jest postacią powszechnie znaną i jego pojawienie się na scenie nie potrzebuje żadnego komentarza.

⁴⁵ O tym, że Szymon Piotr miał żonę, wspomina Paweł w 1 Kor 9, 5.

⁴⁶ Jednym z religijnych obowiązków była troska o bliźniego. Zatem legalnie naruszanie szabat, jeżeli ludzkie życie znajdowało się w niebezpieczeństwie. Zasada ta była główną regułą dotyczącą leczenia chorych w szabat: jeżeli ludzkie życie było w niebezpieczeństwie, ingerencja ze względu na osobę była uważana za ominięcie szabatowego przykazania.

⁴⁷ Gorączka często była postrzegana jako demon. Por. G. THEISSEN, *The Miracle Stories of the Early Christian Tradition* („Studies of the New Testament and Its World” 3), Edinburgh 1983, s. 86.

⁴⁸ Por. Kol 4,14.

szącymi Mu uczniami, o tyle u Łukasza nie wiadomo, kim są ci, którzy prosili Jezusa „za nią” (teściową). W kolejnym wersecie sytuacja się powtórzy. Zaraz po uzdrowieniu kobieta wstała i „usługiwała im”. Łukasz nadal zachowuje formę liczby mnogiej, nadając jej znaczenie teologiczne. Nie wymienia uczniów z imienia, ale do nich odnosi liczbę mnogą użytą w omawianym fragmencie. Mówiąc o uczniach, nie ogranicza jednak ich liczby wyłącznie do kilku apostołów, ale rozszerza na wspólnotę chrześcijan, która powinna modlić się i prosić Jezusa o uzdrowienie (zbawienie) chorych i grzeszników (Jk 5, 14-15; Dz 8, 15)⁴⁹. W tym również kontekście należy zwrócić uwagę na drugi fakt wskazany w Łk 4, 38. Chodzi mianowicie o wiarę w moc Jezusa. Ci, którzy prosili Go w intencji chorej kobiety, byli z pewnością świadkami wcześniejszego egzorcyzmu w synagodze. Można więc domniemywać, że ten właśnie cud doprowadził ich do wiary w to, że Jezus jest w stanie również zaradzić chorobie teściowej Szymona.

Po opisaniu przez Łukasza sytuacji panującej w domu Szymona następuje scena, w której Jezus przychyła się do prośby ogółu i uzdrawia chorą (Łk 4, 39). Dokonuje się to w następujący sposób:

a. Jezus staje nad kobietą (ἐπιστὰς ἐπάνω αὐτῆς);

b. rozkazuje gorączce (ἐπετίμησεν τῷ πυρετῷ);

c. gorączka ją opuszcza (ἀφῆκεν αὐτήν);

d. kobieta natychmiast (παραχρῆμα) wstaje i służy im (ἀναστὰσα διηκόνει αὐτοῖς).

Powyższy opis sceny uzdrowienia różni się nieznacznie od relacji Markowej, co jeszcze bardziej upodabnia uzdrowienia opisane przez Łukasza do egzorcyzmu. Jezus nie chwytą chorej za rękę (por. Mk 1, 31), ale staje (pochyła się) nad leżącą. Do uzdrowienia wystarczy więc samo słowo. Następnie wyrzuca gorączkę (ἐπετίμησεν), tak samo jak wyrzucił demona w synagodze (por. ἐπετίμησεν w Łk 4, 35). Po raz kolejny zostaje tu podkreślona wielka moc słowa Jezusa, dzięki której gorączka opuściła (uwolniła) teściową Szymona. Mimo że orzeczenie ἀφῆκεν („uwolnić”) użyte zostało również w paralelnych opisach Ewangelii Marka i Mateusza, to u Łukasza wpisuje się ono w kontekst Jezusowej zapowiedzi wyzwolenia więźniów i uciśnionych, którą ogłosił w synagodze w Nazarecie (por. ἄφεσιν z Łk 4, 18).

W omawianym tekście Łukasz nie zatrzymuje się tylko na bezpośrednim skutku rozkazu Jezusa, czyli na ustąpieniu gorączki, lecz mówi, że uzdrowiona natychmiast wstała i usługiwała. Oznacza to błyskawiczny i całościowy efekt działania słowa Jezusa, który przywraca chorej zdrowie. Wiąże się to oczywiście z jej powrotem do rodziny i gospodarstwa domowego. Odpowiedzią kobiety na doznaną łaskę była jej służba Jezusowi i tym wszystkim, którzy znajdowali się w domu. Dzięki temu teściowa Szymona staje się przykładem

⁴⁹ Por. P. LAMARCHE, *La guérison de la belle-mère de Pierre et le genre littéraire des Évangiles*, NRT 87 (1965), s. 522.

dla innych kobiet z Galilei, które później będą usługiwały Jezusowi (Łk 8, 1-3; 23, 49. 55)⁵⁰.

Kończąc analizę perykopy, należy, podobnie jak w wypadku egzorcyzmu dokonanego w synagodze, zapytać o przyczynę braku negatywnej reakcji otoczenia na uzdrowienie w szabat. Przecież późniejsze przypadki uzdrowień dokonanych przez Jezusa właśnie w szabat budziły kontrowersje. Oznacza to, że były już postrzegane jako przekroczenie prawa (Łk 6, 6-11; 13, 10-17; 14, 1-6). Aby wytłumaczyć powyższą sytuację, można podać następujące argumenty:

1. Opis gorączki teściowej Szymona sugeruje, że stan chorej był na tyle poważny, iż mógł stanowić zagrożenie dla jej życia. W takim wypadku łagodzone zakazy związane z zachowaniem szabatowego prawa.

2. Ponieważ uzdrowienie zostało dokonane w prywatnym domu, w gronie najbliższej rodziny Szymona i uczniów Jezusa, nie było nikogo, kto mógłby ewentualnie zakwestionować te działania Jezusa.

3. W narracji całej perykopy opowiadającej o wydarzeniach w Kafarnaum widać dążenie Łukasza do podkreślenia autorytetu i mocy słowa Jezusa, zarówno poprzez przepowiadanie (4, 32), jak i działanie (4, 35. 39. 41). To mocą słowa Jezus zadziwia słuchaczy, wyrzuca demona z opętanego w synagodze oraz gorączkę z teściowej Szymona. Patrząc na ten fenomen w kontekście naruszenia szabatu, trudno znaleźć jakikolwiek powód do oskarżenia Jezusa, który ani nie wykonuje żadnego gestu, ani nikogo nie dotyka.

6. (C' i B') Uzdrowienia i egzorcyzmy wieczorne (Łk 4, 40-41)

Części C' oraz B' zawierają po jednym wersecie i są rodzajem podsumowania cudów opisanych w części B i C (podsumowanie ma charakter chiastyczny w odniesieniu do cudów opisanych w Łk 4, 33-37 i 38-39). Ludzie, widząc moc Jezusa objawioną w synagodze (B) i w domu Szymona (C), przynoszą do Niego chorych (C') i opętanych (B'), a On ich uzdrawia i uwalnia.

Pierwszą wiadomością, która pojawia się w części C' jest określenie czasu – zachód słońca (δύωντος δὲ τοῦ ἡλίου). Skoro szabat zaczyna się i kończy zachodem słońca, tzn. że mieszkańcy Kafarnaum czekali aż do zakończenia szabatu, żeby przynieść do Jezusa swoich chorych. Przyczyną tej zwłoki nie była z pewnością postawa Jezusa, który – jak pokazały poprzednie dwie perykopy – uwalniał i uzdrawiał w szabat.

Opis ten wskazuje na fakt przestrzegania przez zwyczajnych ludzi, żyjących w czasach Jezusa, przynajmniej podstawowych zakazów związanych z szabatem, takich jak: zakaz noszenia ciężarów (chorego na pośłaniu) czy chodzenia (droga szabatowa). Zostałyby one przekroczone, gdyby wcześniej przyniesiono chorych do Jezusa.

⁵⁰ Por. J. A. FITZMYER, *The Gospel...* dz. cyt., s. 549.

Wzmianka o zachodzie słońca pokazuje również pewną cechę posłannictwa Jezusa. Mimo pracowitego dnia, w ciągu którego nauczał, uwalniał i uzdrawiał, nie odprawia on tych, którzy usłyszawszy o Jego cudownej działalności, przyszli prosić o uzdrowienie. Miłosierdzie Jezusa wzmacniają jeszcze określenia: ἅπαντες („wszyscy”)⁵¹ oraz ἐκάστῳ αὐτῶν („każdego z nich”), wskazując na wiele przypadków uzdrowień.

Łukaszowy opis wprowadza też dodatkowy element związany z uzdrowieniem, którego nie ma w wersjach paralelnych (por. Mk 1, 33; Mt 8, 16) – gest nałożonych rąk (τὰς χεῖρας ἐπιτιθεῖς). Jezus kładł na chorych ręce i uzdrawiał ich. Werset Łk 4, 40 można porównać ze wzmianką dotyczącą pobytu Pawła na Malcie: „Ojciec Publiusza leżał właśnie chory na gorączkę i biegunkę. Paweł poszedł do niego i pomodliwszy się położył na nim ręce (ἐπιθεῖς τὰς χεῖρας αὐτῶ) i uzdrowił go. Po tym wszystkim przychodzili również inni chorzy na wyspie i byli uzdrawiani” (Dz 28, 8-9).

Ten sam gest – nałożenie rąk połączone z uzdrowieniem – Łukasz odnotowuje w scenie uzdrowienia pochylonej kobiety (13, 13). Gest ten jest również wielokrotnie przedstawiany w opisach uzdrowienia u Marka (5, 23; 6, 5; 7, 32; 8, 23. 25; 16, 18). Wskazane fragmenty świadczą o tym, że Jezus uzdrawiając przez nałożenie rąk w Łk 4, 40 ustala praktykę, która powtarzana będzie w czasie modlitwy o uzdrowienie przez pierwotne gminy chrześcijańskie (por. Jk 5, 14).

Kolejny werset (Łk 4, 41) jest relacją o dokonywaniu egzorcyzmów przez Jezusa. Jest to jednak odmienny sposób, niż ten opisany w Łk 4, 35. Brak w nich bowiem elementu rozkazu, w miejsce którego, jak można przypuszczać, pojawia się gest nałożenia rąk skutkujący uwolnieniem opętanych: ἐξήρχετο δὲ καὶ δαιμόνια ἀπὸ πολλῶν („także złe duchy wychodziły z wielu”). Wspólną cechą obu opisów pozostaje reakcja demonów na spotkanie z Jezusem. Łk 4, 41 podaje, że opuszczały one swoje ofiary krzycząc (κράζειν). Jest to krzyk rozpaczliwy, ale artykułowany, co wyraźnie zaznacza drugi czasownik: λέγειν („mówić”).

Łukasz ostrzej niż Marek (Mk 1, 34) formułuje zakaz wydany demonom dotyczący dalszego mówienia o Jezusie i, podobnie jak w poprzednich perykopach (Łk 4, 35-39), używa imiesłowu ἐπιτιμῶν. Uciszenie demonów zostało uzasadnione przez Marka tym, że znały one Jezusa. Łukasz utożsamia tę wiedzę z tytułem mesjańskim – τὸν χριστὸν αὐτὸν εἶναι (wiedziały, że On jest Chrystusem). Poprzez użycie określenia Χριστός autor kolejny raz podkreśla, że Jezusowe uzdrawianie i uwalnianie jest wypełnieniem Jego programu ogłoszonego w synagodze w Nazarecie (Łk 4, 18), gdzie powiedział: „Duch

⁵¹ Opis Markowy eufemistycznie przedstawia liczbę chorych, zaznaczając że: „całe miasto było zebrane u drzwi” – domu Szymona (Mk 1, 33).

Pański namaścił mnie” (ἐχρισέν με). Jezus ucisza demony, gdyż ich świadectwo może doprowadzić ludzi do zwodniczego nieporozumienia dotyczącego Jego osoby. Tymczasem On objawia swoją godność Chrystusa poprzez cierpienie, śmierć i zmartwychwstanie (Łk 9, 22). Szatan natomiast sugeruje możliwość omińnięcia tej drogi. Poprzez odmówienie demonom możliwości identyfikacji Jezusa jako Mesjasza, po raz kolejny zostało podkreślone zdecydowanie, z jakim opiera się On kusicielowi (por. Łk 4, 1-13). Z tego powodu nawet uczniom w późniejszym okresie Jezus zabronił rozgłaszania, że jest Chrystusem (Łk 9, 21). Jak stwierdza F. Danker: „Nie miał On bowiem zamiaru uczynienia spektakularnej apokaliptycznej demonstracji. Swoją prawdziwą tożsamość ujawni dopiero wobec Wysokiej Rady (Łk 22, 69-70) oraz na krzyżu (Łk 23, 35-46)”⁵².

7. (A') Dalszy ciąg misji Jezusa (Łk 4, 42-44)

Po zakończeniu nocnej działalności związanej z uzdrawianiem w Kafarnaum, Jezus wyszedł z miasta niezauważony przez nikogo i udał się na miejsce pustynne (εἰς ἔρημον τόπον). Patrząc na paralelny fragment Ewangelii Marka (1, 35) i na późniejsze fragmenty Ewangelii Łukasza (5, 16; 9, 18), można się domyśleć, że celem wędrówki Jezusa było znalezienie miejsca na modlitwę w samotności.

Gdy mieszkańcy Kafarnaum zorientowali się, że Jezus opuścił ich miasto, poszli Go szukać, gdyż chcieli Go zatrzymać u siebie. Tymczasem Jezus odmawia pozostania w Kafarnaum, gdyż przebywanie w jednym miejscu byłoby sprzeczne z Jego misją. Ta odmowa jest jednocześnie odrzuceniem pokusy mesjanizmu opartego na popularności uzyskanej przez dokonane cuda. Ludzie nie zrozumieli celu Jego misji i dlatego, tak samo jak diabeł przed nimi na innym pustkowiu (Łk 4, 1-13), próbują odwieść Jezusa od wypełnienia Jego powołania. Rozgłos uzyskany w ten sposób, jak to można wywnioskować z Łk 10, 13-15⁵³, z pewnością nie jest celem Jezusowego posłania, które – odwołując się do nauczania w Nazarecie⁵⁴ – powtórnie zostało

⁵² F. W. DANKER, *Jesus and the New Age...*, dz. cyt., s. 63.

⁵³ „Biada tobie, Korozain! Biada tobie, Betsaido! Bo gdyby w Tyrze i Sydonie działały się cuda, które u was się dokonały, już dawno by się nawróciły, siedząc w worze pokutnym i w popiele. Toteż Tyrowi i Sydonowi lżej będzie na sądzie niżeli wam. A ty, Kafarnaum, czy aż do nieba masz być wyniesione? Aż do Otchłani zejdziesz!”

⁵⁴ W odmowie Jezusa dotyczącej pozostania w Kafarnaum z Łk 4, 43 znajdują się dwa terminy pojawiające się w opisie misji Jezusa z Łk 4, 18: εὐαγγελίσασθαι (głosić dobrą nowinę) i ἀπεστάλην (zostałem posłany). W ten sposób Łukasz podkreśla, że mimo iż Jezus odchodzi, to Jego misja pozostaje bez zmian. Por. D. L. BOCK, *Luke 1:1-9:50...*, dz. cyt., s. 440.

sprecyzowane w Łk 4, 43. Dodatkowo jeszcze użyte określenie δεῖ („trzeba, należy”) wzmacnia niecierpiącą zwłoki konieczność realizowania misji ogłoszonej przez Jezusa⁵⁵.

Nowym jeszcze bardziej precyzującym określeniem, które dołącza do zdefiniowanej w Nazarecie misji Jezusa, jest: εὐαγγελίσασθαι τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ („głosić Dobrą Nowinę o królestwie Bożym”). Określenie to występuje 31 razy w Ewangelii Łukasza i 6 razy w Dziejach Apostolskich. W zależności od kontekstu, w którym się znajduje, może oznaczać⁵⁶:

a. Królowanie Boga, Jego władzę lub zwierzchnictwo uznane przez człowieka. To znaczenie „królestwa Bożego” występuje w stwierdzeniu: „Królestwo Boże pośród was jest” (Łk 17, 21);

b. Całkowite zbawienie, tzn. pełnię duchowego i materialnego błogosławieństwa – dla duszy i ciała – które jest rezultatem rozpoznania i przyjęcia Boga jako króla w sercu człowieka. To przyjęcie związane jest również z posłuszeństwem okazywanym Bogu. Takie znaczenie odnaleźć można w Łk 18, 24: „Jak trudno bogatym wejść do królestwa Bożego”;

c. Kościół: wspólnotę ludzi, którzy w swych sercach uznają Boga za króla (Dz 20, 25. 28);

d. Odkupiony wszechświat: nowe niebo i ziemia z całą swoją chwałą; jest to coś ciągle oczekiwanego, gdyż jest widziane jako końcowa realizacja zbawczej mocy Boga. Takie znaczenie występuje w Łk 22, 29-30: „Dlatego i Ja przekazuję wam królestwo, jak Mnie przekazał je mój Ojciec: abyście w królestwie moim jedli i pili przy moim stole oraz żebyście zasiadali na tronach, sądząc dwanaście pokoleń Izraela”.

Cztery ukazane powyżej koncepcje są ze sobą ściśle powiązane i wzajemnie się przenikają. Można to zaobserwować na przykładzie Łk 4, 43. Kontekst występującego w tym wersecie pojęcia „Królestwo Boże” wskazuje na powiązanie z „Dobrą Nowiną” ogłoszoną w Łk 4, 18-19 oraz posługą Jezusa dotyczącą wyzwolenia i uzdrowienia (Łk 4, 31-41). Dzięki niej opętany, chora kobieta i inni ludzie żyjący na marginesie społecznym doświadczyli zbawczej działalności Boga. Jej cel stoi w sprzeczności ze zniewoleniem, do którego dąży władca królestwa tego świata (Łk 4, 5-6). Stąd zderzenie i konflikt widoczny na kartach Ewangelii.

Na podstawie powyżej zarysowanego kontekstu można zatem zdefiniować pojęcie Królestwa Bożego. Jest nim zbawcza działalność Boża zmierzająca do wyzwolenia człowieka z mocy władcy tego świata. Odbywa się to mocą autoritetu Jezusa namaszczonego Duchem Pańskim.

⁵⁵ L. SABOURIN, *L'Évangile de Luc: Introduction et commentaire*, Roma 1985, s. 142: „Ce terme détermine tout le ministère de Jésus et sa morte comme une mission reçue de Dieu pour accomplir sa volonté”.

⁵⁶ Por. W. HENDRIKSEN, *Exposition of the Gospel...* dz. cyt., s. 273.

Kolejny werseł, Łk 4, 44, opisuje, w jaki sposób Jezus kontynuuje swoją misję: Καὶ ἦν κηρύσσων εἰς τὰς συναγωγὰς τῆς Ἰουδαίας („I głosił słowo w synagogach Judei”). Po opuszczeniu Kafarnaum, zgodnie z zapowiedzią, udaje się On do innych miejscowości, by tam nauczać i ogłaszać swoje posłannictwo. Problemem, na który trzeba zwrócić uwagę w wierszu Łk 4, 44, jest określenie συναγωγὰς τῆς Ἰουδαίας. W kontekście umieszczenia przez Łukasza wydarzeń rozgrywających się w Kafarnaum i okolicznych miejscowościach w rozdziałach Łk 4, 31–8,⁵⁷, nielogiczne wydaje się nagłe odejście Jezusa do Judei⁵⁸. W takiej sytuacji, biorąc pod uwagę kontekst rozdziałów Łk 4, 31-8,1, należy odczytać określenie τῆς Ἰουδαίας jako odniesienie do Judei, kraju zamieszkałego przez Żydów (por. Łk 1, 5; 6, 17; 7, 17; 23,5; Dz 10, 37)⁵⁹. W ten sposób Łukasz podkreśla zasięg posługi Jezusa nie tyle w sensie geograficznym (tak jak Marek i Mateusz), ile bardziej wskazując na adresatów, do których jest ona skierowana.

Podsumowanie działalności Jezusa w Kafarnaum (Łk 4, 42-44) jest jednocześnie wprowadzeniem do Jego posługi w Galilei. Od tego momentu wejdzie ona w decydującą fazę. Rozpoczyna się opisem powołania pierwszych uczniów, a towarzyszy mu cudowny połów ryb (por. Łk 5, 1-11).

8. Wnioski: Pierwsze cuda Jezusa w Kafarnaum a kwestia szabatu

Analizując Łukasową perykopę opisującą cuda dokonane w Kafarnaum można wyciągnąć kilka wniosków odnośnie do znaczenia pojęcia „szabat” w tym tekście:

1. Wydarzenia z Kafarnaum nie świadczą o tym, że Jezus wiernie zachowywał szabat. Jego obecność w synagodze w dniu szabatu wskazywała raczej na wykorzystanie zgromadzenia synagogałnego do nauczania. Mieszkańcy Kafarnaum zachowywali podstawowe nakazy związane z szabatem, o czym zaświadcza fragment Łk 4, 40-41.

2. Z drugiej jednak strony nic w opisie Łk 4, 31-44 nie sugeruje przekroczenia przez Jezusa nakazów szabatowego prawa.

⁵⁷ Już akcja opisana w kolejnym wersecie (powołanie pierwszych uczniów) ma miejsce nad jeziorem Genezaret. Oprócz tego, należy zwrócić uwagę na fakt ominięcia przez Łukasza (5, 17) uwagi o powrocie Jezusa do Kafarnaum, znajdującej się w paralelnej wersji Ewangelii Marka (2,1). Łukasowe pominięcie wynika stąd, że Jezus wcale nie opuścił Kafarnaum. Por. M. D. GOULDER, *Type and History...*, dz. cyt., s. 126.

⁵⁸ Stąd w części manuskryptów (D, Ψ, A, Δ, Θ, Byz.) znajduje się lekcja Γαλιλαίας w miejsce Ἰουδαίας, podobnie jak Mk 1, 29 i Mt 4, 23. Por. D. L. BOCK, *Luke 1:1-9:50...*, dz. cyt., s. 445.

⁵⁹ Por. W. HENDRIKSEN, *Exposition of the Gospel...*, dz. cyt., s. 274; J. A. FITZMYER, *The Gospel of Luke (I-IX)...*, dz. cyt., s. 556; D. L. BOCK, *Luke 1:1-9:50...*, dz. cyt., s. 441.

3. Dokonane cuda demonstrują realizację wyzwolenia, które Jezus zapowiedział w czasie szabatowego nabożeństwa w Nazarecie (głoszenie dobrej nowiny ubogim, więźniom wolności, niewidomym przejrzenia, odsyłanie uciśnionych wolnymi, obwoływanie roku łaski od Pana³). Zarówno pierwszy cud – egzorcyzm w synagodze w Kafarnaum – jak i sposób opisu drugiego cudu (uwolnienie z gorączki teściowej Szymona) wskazują na demona jako tego, który ciemieży człowieka. Stąd też pierwszym etapem wyzwolenia, który Jezus realizuje w czasie szabatu w Kafarnaum, jest uwolnienie z mocy złego ducha. W ten sposób wypełnia również szabatową zapowiedź związaną z wyzwoleniem. Szabat, jak na to wskazuje Pięcioksiąg, jest pamiątką wyzwolenia ludu Izraela przez Boga. W wersji Dekalogu podanego w Księdze Wyjścia, Bóg ukazany został jako miłosierny Odkupiciel, który wywiódł Izraela z „Egiptu, z domu niewoli” (Wj 20, 2). Aby członkowie żydowskiej społeczności mogli korzystać z tej wolności, przykazanie szabatu nakazuje odpoczynek wszystkim, włączając w to również zwierzęta (Wj 20, 10). W Dekalogu przekazanym w redakcji deuteronomistycznej, idea odkupienia również została wyraźnie powiązana z przykazaniem szabatu. Uzasadnienie szabatowego prawa odnosi się do działalności zbawczej, która dotyczy ludzi: „Pamiętaj, że byłeś niewolnikiem w ziemi egipskiej i wyprowadził cię stamtąd Pan, Bóg twój, ręką mocną i wyciągniętym ramieniem: przeto ci nakazał Pan, Bóg twój, strzec dnia szabatu” (Pwt 5, 15). Powód, dla którego Izraelici powinni zachowywać szabat jest jasny: Bóg uwolnił Izraelitów z Egiptu i każdy szabat powinien być dla nich przypomnieniem, że jest On Bogiem wyzwolenia.

4. Obserwacja skutków wywołanych przez cuda dokonane w szabat przez Jezusa: wyzwolenie z opętania, uzdrowienie, przywrócenie teściowej Szymona jej rodzinie i jej natychmiastowa posługa oraz pełna podziwu reakcja mieszkańców Kafarnaum, wskazuje na początek wypełniania przez Jezusa tego, co w symbolice szabatu powiązane jest z odkupieniem i radością. Wymiar ten szczególnie mocno podkreślany był przez Trito-Izajasza, dla którego znaczenie szabatu związane było z prefiguracją misji Mesjasza. Prorok błogosławił tych, którzy zachowywali szabat i trzymali się przymierza Pana, zapowiadając, że tego „Pan rozweseli w domu modlitwy, a jego ofiary i całopalenia zostaną przyjęte na ołtarzu Pana” (Iz 56, 7). Zgodnie z Iz 58, 13-14 zachowywanie szabatu nazwane zostało rozkoszą i powiązane z licznymi obietnicami ze strony Pana.

Dodatkowym potwierdzeniem dla tego typu interpretacji są okrzyki demonów jednoznacznie wskazujących na mesjańskie posłannictwo Jezusa z Nazaretu. To, co Jezus zapowiedział definiując swoje posłannictwo w dniu szabatu w Nazarecie, zaczyna się realizować podczas szabatu w Kafarnaum. Ostatecznie zaś doprowadzi do wypełnienia jego treści w szabat, w którym Chrystus spoczywał będzie w grobie (Łk 23, 56).

Sabbath Day in Luke's Description of Jesus' First Miracles in Capernaum (Lk 4:31-44)

The fourth chapter of Luke's Gospel ends with a description of the first miracles Jesus makes on a Sabbath day. In the synagogue in Capernaum, Jesus drives out a demon from a possessed man, then he heals Simon's mother-in-law and performs many other miracles – when the Sabbath is over. An analysis of Luke 4:31-44 helps define the relationship between these miracles and the Sabbath day when they were performed and shows a continuation of the pericope: Luke 4:16-30. What Jesus foretold by stating his mission on one Sabbath day in Nazareth starts to come true on another Sabbath day in Capernaum.

Bibliografia

- Bock D.L., *Luke. Volume 1, 1:1-9:50*, (BECNT 3A), Grand Rapids 1994.
- Bultmann R., *The History of the Synoptic Tradition*, London 1968.
- Danker F.W., *Jesus and the New Age: According to St. Luke A Commentary on the Third Gospel*, St. Louis 1974.
- Fitzmyer J.A., *The Gospel According to Luke (I-IX)*, (AYB 28), New York 1981.
- Goulder M.D., *Luke, A New Paradigm. Part I: The Argument – Part II: Commentary: Luke 1.1-9.50*, (JSNTSS 20), Sheffield 1989.
- Goulder M.D., *Type and History in Acts*, London 1964.
- Green J.B., *The Gospel of Luke*, (NICNT), Grand Rapids 1997.
- Guillemette P., *Un enseignement nouveau, plein d'autorité*, NovT 22 (1980).
- Hendriksen W., *Exposition of the Gospel according to Luke*, (NTC), Grand Rapids 2007.
- Iwe J.Ch., *Jesus in the Synagogue of Capernaum: The Pericope and Its Programmatic Character for the Gospel of Mark: An Exegetico-Theological Study of Mk. 1:21-28*, (Tesi Gregoriana. Serie Teologia 57), Roma 1999.
- Kee H.C., *The Terminology of Mark's Exorcism Stories*, NTS 14 (1968).
- Klutz T.E., *The Exorcism Stories in Luke-Acts: A Sociostylistic Reading*, (SNTSMS 129), Cambridge 2004.
- Lamarche P., *La guérison de la belle-mère de Pierre et le genre littéraire des Évangiles*, NRT 87 (1965).
- Léon-Dufour X., *La guérison de la belle-mère de Simon-Pierre*, EstBib 24 (1965).
- Marshall I.H., *The Gospel of Luke: A Commentary on the Greek Text*, (NIGTC), Grand Rapids 1978.
- Mickiewicz F., *Ewangelia według Świętego Łukasza*, t. 1, (NKB), Częstochowa 2011.
- Nolland J., *Luke 1-9:20*, (WBC 35A), Dallas 1989.

- Ó Fearghail F., *The Introduction to Luke-Acts: A Study of the Role of Lk 1,1-4,44 in the Composition of Luke's Two-Volume Work*, (AnBib 126), Roma 1991.
- Pilch J.J., *Healing in the New Testament: insights from medical and mediterranean anthropology*, Minneapolis 2000.
- Rordorf W., *Sunday: the History of the Day of Rest and Worship in the Earliest Centuries of the Christian Church*, London 1968.
- Sabourin L., *L'Évangile de Luc: Introduction et commentaire*, Roma 1985.
- Tannehill R.C., *The Narrative Unity of Luke-Acts: A Literary Interpretation*, vol. I: *The Gospel According to Luke*, Philadelphia 1986.
- Theissen G., *The Miracle Stories of the Early Christian Tradition*, (Studies of the New Testament and Its World 3), Edinburgh 1983.
- Twelftree G.H., *Jesus the Exorcist: A Contribution to the Study of the Historical Jesus*, (WUNT 54), Tübingen 1993.
- Van der Loos H., *The Miracles of Jesus*, (NT.S 9), Leiden 1965.